

Yayın Kriği:

Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz

Michael Stanford

Çev. Can Cemgil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 2013¹

Yunus SATILMIŞ*

Diğer pek çok kişi gibi ben de bizden önce bu dünyada yaşamış erkek ve kadınlara dair bütün tarihçilerin anlatımlarını okumak için hayatın çok kısa olduğunu gördüm.

Michael Stanford

Bir kılavuza neden ihtiyaç duyarız veya bir kılavuzun amacı nedir? Bilgi, tecrübe veya Michael Stanford'un deyişle "*yaşam deneyimi*" eksikliği bu soruya bir cevap olabilir. Ama eğer söz konusu kılavuz ihtiyacı tarih alanında hissediliyor ise çok daha geniş bir cevaba ihtiyaç duyarız. *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz* adlı eserinde de yazarın bu tür sorulara vereceği birbirinden önemli cevapları ve amaçları vardır: "*Başlıca amacım tarihin, doğru bir şekilde anlaşıldığında hepimiz için önemli olduğunu göstermek; sonra da nasıl doğru bir şekilde anlaşılacağını açıklamaktır*" diyor yazar (s. XIII).

¹Eserin özgün adı, basım yılı ve sayfa sayısı: *A Companion to the Study of History*, Blackwell, 1994, XX+340 sayfa.

* Askerî Tarih Arş. Gör. (Öğ.Tğm.), Kara Harp Okulu, Askerî Bilimler Bölümü & Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, E-posta: ysatilmis@kho.edu.tr.

Eserlerinin niteliği bakımından bir tarih filozofu olarak da tanımlanan İngiliz tarihçi Michael Stanford'un (1923-2009), henüz Türkçeye çevrilmemiş diğer önemli kitaplarına baktığımızda² yazarın tasvir edici tarih yazımından analitik ve eleştirel bir tarih yazımına doğru ilerlediğini görmekteyiz. Bu bağlamda analitik ve eleştirel bir tarih kılavuzu özelliği taşıyan bu eserinde ise yazar, tarihçiler veya tarihçilik mesleğinin eşiğinde olanlar ile sosyal bilimler de dâhil ilgili alanların öğrencileri ve araştırmacıları için tarihin temel problematiklerini ve mevcut yöntemlerini, önümüzde duran yeni yöntem ve imkânlar da dâhil olmak üzere, incelemekte ve tartışmakta, kısacası doğru bir tarih anlayışının yollarını aramaktadır.

Yazara göre eser, 1990'ların İngiltere ve Avrupası'nda tarihin sunum şekline dâhil olan sinema, reklam, TV, fotoğraf ve tarihsel alan gezileri ile tarihin halka ticari sunumu, yerini, tarihçinin saygınlığı ile tarihsel doğrulara bırakmaya başladığı bir dönemde kaleme alınmıştır. Bu anlayış değişikliğinin etkisiyledir ki eser, tarih araştırmalarına bir yöntem sunmak, doğru anlaşıldığında fikirlerimizi geliştireceği aşikâr olan tarihin nasıl doğru anlaşılabileceğini açıklayabilmek için yazılmıştır. Fakat denilebilir ki Batılı tarihçilerin tarihyazımına hâkim olan "*Tarihin tarihini ve metodunu batılı tarihçilerin tarih kitapları üzerinden belirlemek*" anlayışı bu eserde de kuvvetli bir şekilde görülmektedir ve bu yönüyle eserin eleştiriye açık olduğu iddia edilebilir. Eserde (Batılı anlayışa göre) Doğu dünyasının tarih ve tarihyazımı literatürünün temsilcileri içerisinde eserlerine atıf yapılan tek tarihçi ve yazar İbn Haldun olmuştur.

Tarih, tarihyazımı ve tarihçilik mesleği üzerine analitik ve eleştirel fikirler paylaşan giriş bölümü akabinde, kendi başına bütünlük arz etmekle birlikte mevcut sırası ile okunması halinde daha mantıksal bir kavrayış sağlayacak olan on bölümden oluşmakta olan eser, geniş bir kaynakça ve dizin de ihtiva etmektedir. Bunun dışında her bölümün sonunda ilgili konudaki önemli eserler de (her bölümde 15 ilâ 30 civarında olmak üzere) okuma önerileri olarak sunulmuştur. Yazara göre muhtemelen tarihyazımı kategorisine dâhil edilecek olan bu kitap, tarihyazımının üç kategorisinin en üst mertebesinde yani analitik ve eleştirel tarihyazımı kategorisi içerisinde yer almalıdır ki, yazar bu fikrinde son derece haklıdır. Zira eser, ilk sayfasından son sayfasına kadar bizleri eleştirel düşünmeye ve geçmişi bu yol ile daha anlamlı ve tutarlı kılmaya çalışmak için teşvik etmektedir. Bu bağlamda eserin amacına ulaştığını

---

² Yazarın Türkçeye çevrilmemiş diğer önemli eserleri şunlardır: *The Nature of Historical Knowledge*, Wiley-Blackwell, 1986 ve *An Introduction to the Philosophy of History*, Wiley-Blackwell, 1997.

rahatlıkla ifade etmek mümkündür. Bu üç kategoriye ise birkaç örnek ile açıklayabiliriz. Birinci kategori tasvir edici tarihyazımı iken (Örneğin John Tosh, 1984 ve Stanford, 1990); ikincisi, tarihsel tarihyazımı (Örneğin P. Burke, 1990 ve Kelley, 1991) ve üçüncüsü ise, analitik ve eleştirel tarihyazımı kategorisidir (Örneğin Collingwood, 1961 ve Carr, 1964). Yazarın yaptığı bu kategorizasyonun, eserin tarihyazımı alanındaki yerini ve tarihyazımı alanına katkısını değerlendirmek adına okuyucuya kolaylık sağlayacağını düşünmekteyim.

Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz, birbirinin mantıksal ve pratik temellerini kuran on bölümden ve oldukça fazla alt başlıktan oluştuğundan dolayı, ana bölümlerin hangi meseleleri incelediği ve tartıştığı, kitap hakkında genel bir izlenim oluşması adına aşağıda kısaca sunulmuştur: “*Birlik Olarak Tarih*” başlıklı birinci bölümde; tarihin ne olduğu, sadece geçmiş ile mi ilgilendiği, tarihin sadece ilerlemenin bir tarihi mi olduğu ve birden fazla tarihin olup-olamayacağı gibi hususlar tartışılmıştır. İkinci bölümde “*Eylem Olarak Tarih*” başlığı altında; tarihte eylem denilince ne kastedildiği, tarihin suiistimali, tarihten neler öğrenilebileceği ve tarihsel eylemlerin nasıl anlam kazandığı (vb.) konuları üzerine düşünülmüştür. Üçüncü bölümde yazar, “*Bakış Açısı Olarak Tarih*” başlığı altında; geçmiş algımızın nasıl oluştuğunu, bu algının nasıl sorgulanabileceğini ve geçmişin bilmenin bir anlamı olup olmadığını (vb.) bizlerle paylaşmaktadır. Dördüncü bölümde konumuz biraz daha pratik hale gelir ve “*Söylem Olarak Tarih*” başlığı altında; insanların neden ve nasıl tarih yazdığı, iyi tarihin ne olduğu, neden bu kadar çok tarih eserinin üretildiği, tarihin bir hikâyeye mi olması gerektiği ve tarihin bilime mi yoksa edebiyata mı yakın olması lazım geldiği (vb.) konular özgün ifadelerle okuyucu huzurunda tartışılır. “*Bilgi Olarak Tarih*” başlıklı beşinci bölüm; tarihçilerin söylediklerinin güvenilirliğini, nesnel tarihin yani nihayetinde geçmişin bilmenin tam olarak mümkün olup olmadığını tartışır ve bu soruları iyi bir şekilde cevaplayabilmek için de ‘delil’ yani tarihçilerin ham maddesi olan ‘kalıntılar’ üzerine odaklanması gerektiği sorusu ile biter. Delil kavramı, delilin doğası, tarihçiler tarafından kullanımı ve delilin aslen ne şekilde ortaya çıktığı meseleleri “*Kalıntı Olarak Tarih*” başlıklı altıncı bölümün konusunu teşkil eder ki bu iki bölüm birbirini tamamlar mahiyettedir ve tarihçilik mesleğinin eşliğinde olanlar için tarih ve tarihyazımı hakkında açık bir farkındalık oluşturacak bir özgünlüğe sahiptir.

Eserin, yedinci bölümden itibaren dili ağırlaşmakta, tartışılan problemler daha teorik hale gelmeye başlamakta, üzerinde tartışılan konuların geçtiği yerlerde ise üslup

yer yer konuşma diline dönmekte ve bu da bizi zorunlu olarak daha dikkatli bir okumaya sevk etmektedir. “*Olay Olarak Tarih*” başlıklı yedinci bölümde yazar; olay ve zaman kavramları üzerinde durur, geçmişte gerçekten ne olduğunun bilinip bilinemeyeceğini ve tarihin dönemselleştirilmesi (vb.) meselelerini inceler. Tarihçinin geçmişi nasıl açıklayabileceği temel sorusu üzerinden hareket eden sekizinci bölüm “*Anlatım Olarak Tarih*” başlığı altında; doğal dünyada geçerli bir ilişki olan nedensellik ile bu nedensellik ilişkilerinden de etkilenecek oluşan olayların tarihçi tarafından açıklamasının nasıl yapıldığı ve/veya nasıl yapılacağı meselesi üzerinde durmaktadır. Geçmişin açıklanabilmesi ile en fazla ne yapabileceğimiz de yine bu bölümde tartışılan konulara dahil edilmiştir. Son olarak “*Teori Olarak Tarih*” başlıklı dokuzuncu bölüm ile “*Tarihi Aşmak: Metafizik, Marx, Mit ve Anlam*” başlıklı onuncu bölüm birbirlerini tamamlar şekilde; tarihte olmuş olan her şeye anlam verilip verilemeyeceği, tarih felsefesinin ne olduğu, tarihçilerin filozoflara, filozofların da tarihçilere öğretebileceği bir şeyler olup olmadığı, felsefi fikirlerin tarih yazımını nasıl etkilediği, tarihin modeller üzerinden inşasının mümkün olup olmadığı, Marx’ın ne öğrettiği ve *tarihte anlamın* ne ifade ettiği gibi meselelere odaklanır. Bu son iki bölümdeki fikirler bir tartışma havası içerisinde okuyucu ile paylaşılır.

Yazar, tarihin kurucu parçaları olarak gördüğü 'Olay Olarak Tarih' ile 'Anlatım Olarak Tarih'i sırasıyla tarih 1 ve tarih 2 olarak adlandırmıştır. Tarih 1, geçmişte yaşanmış olayların bizatihi kendisini ifade ederken, tarih 2 ise bu olayların kayıt altına alınıp değerlendirilmesini yani ortaya çıkan tarih kitaplarını kastetmektedir. Bu ayırım eserin ana yapısını oluşturan en önemli ayırımdır ve eserde de sık sık kullanılmıştır. Bu ayırımı ifade için aşağıda da yeri geldikçe tarih 1 ve tarih 2 tabirleri kullanılacaktır.

Yazar, aşağıda ayrıntılarına değineceğimiz fikir ve tartışmaların öncesinde son olarak okuyucuları için bir temennide ve bir de uyarıda bulunmaktadır ki yazarın bu mesajının okuyucuya mutlaka ulaştırılması gerektiği kanaatindeyim: “*Eminim, zeki öğrenci kitabı okuduktan sonra soruların her iki tarafının da argümanlarından yola çıkıp kendi kararını verebilecektir*”...“*Son bir rica: eğer sıkılırsanız atlayın, ama bırakmayın*” (s. XIX, XX).

Tarihsel Eylemin Analizi ve Sosyal Bilimler

Tarihte güvenilecek insanlar şimdiden ziyade geçmişle ilgilenen, tarihin hizmetine sokmaya çalıştığı bir amacı olmayan ve arayışları onları nereye götürürse götürsün, sonuçları hangi kanaatleri yıkarsa yıksın sadece açık görüşlü bir şekilde hakikat arayışıyla motive olanlardır.

Michael Stanford

"Tarih, uzunca bir zaman içinde insanın yaşam tecrübesidir" (s. 1) diyen yazar, tarihsel eylemin analizini yapmadan önce tarihin neden bu kadar üzerinde düşünülen gözde bir alan olduğu sorusunun³ tarihsel eylemin analizindeki çabalarımızı da etkileyeceğini ve bu nedenle bu soruyu cevaplamamız gerektiğini vurgulayarak, bu soruya cevap aramaya başlar. Her bir maddesinde hemfikir olduğum cevaplara göre tarih; toplumun en önemli entelektüel kaynaklarından biri olmakla beraber, onu daha etkili ve yaygın kılan asıl etken ise tarihin eğitim içerisindeki rolüdür. Hem kişisel gelişime katkı sunan hem de daha önemlisi sosyal kazanımları (ülkenin tarihindeki büyük işleri öğrenmek vb.) bireye sınırlı zaman içerisinde 'yükleyebilen' ender derslerden biri olan tarih ve tarih müfredatı üzerinde pek çok ülkede bu nedenle çok canlı tartışmalar ve baskılar görülür. Tarihin bir diğer sosyal yönü insanları hükümetleriyle uzlaştırmak olmuştur. Fakat yazar, tarihin ve tarihçinin asıl görevinin bu olmadığını da eserinin pek çok yerinde vurgulamaktadır. Bunun yanında tarihin daima romantik bir cazibesi de vardır ki bunda tarihin kendine has olan herkese erişebilen üslubu da etkilidir.⁴ Son olarak tarihin bir faydası daha vardır; onun aracılığı ile yüzyıllarca önce yaşamış veya şimdi yaşamakta olan kişilerin bakış açılarını da anlayabilir yani empati kurabiliriz. Kısacası, "tarihin sosyal işlevi asla eğitsel ve akademik alanla sınırlı değildir." (s. 300) Tarihin faydalarıyla beraber tarihçinin sadece geçmişin izinde giden bir araştırmacı olduğunu ve bunun dışında bir amacının olmadığını hatırlatarak tarihsel eylemin analizi sürecini ele alabiliriz.

Her yeni tarihsel kavrayış ve anlayışla her nesilde yeniden yazılabilen tarih, insan yaşamını ve insan yaşamını etkilediği derecede de doğayı ele alır, fakat çoğu

---

³ Bu soruyu tarihin faydalarının neler olduğu şeklinde de kısaltabiliriz. Tarihin faydaları veya tarihten beklenenlerin neler oldukları hakkında ise daha geniş bilgi ve karşılaştırma için bkz. John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.1-30.

⁴ Örneğin ülkemizde 'Muhteşem Yüzyıl' gibi tarih konulu dizilere ve bu dizilerden etkilenecek son zamanlarda sayıları artan tarihsel romanlara gösterilen ilgiyi düşünelim.

kez yapıldığı üzere insan yaşamı tarihinin siyasi, dini, ekonomik veya askerî kompartımanlarında yaşanmaz. İşte XX. yüzyılın ikinci çeyreği itibariyle *Annales* tarihçilerinin en önemli düşüncelerinden biri buydu, der yazar. Nitekim *"Her tarihin prensipte diğer her tarihle bütünleşmeye uygun olması gerektiği"* gerçeği, günümüzde genel kabul görmüş bir anlayışı da ifade eder (s. XVII). Bu bağlamda denilebilir ki tarihte imparatorlar ve askerler kadar gezginler, tüccarlar, bilim adamları ve sanatçılar da insanlığın ve dolayısıyla tarihin önemli birer parçasıdır ve yazarın ifadesiyle *"insanlığı birbirlerine dikmişlerdir."*⁵ (s. 3)

Hiç kimsenin bir 'ada' olmadığını söyleyen John Donne'a göre de insan tarih içerisinde bir anakaranın parçasıdır ve hepimizin bildiği gibi insanın yaşamı iniş ve çıkışlarla doludur, yani değişimle. Öyleyse tarihin temel kavramlarından biri değişimdir (veya değişim olmalıdır) ve tarih geçmişte yaşanmış değişimleri tarihsel olay/eylem olarak mutlaka ele alıp açıklamalıdır. Peki, tarihte yaşanmış hangi olayları 'olay' ve 'değişim' olarak adlandırıp ele alacağız diye sordüğümüzde ise bir kritere ihtiyaç duyarız. Yazara göre, 'değişim, kendisini ilgilendiren kişileri' etkilemiş ise tarih bu olay hakkında düşünmeli ve yazmalıdır. Örneğin bir köy şenliği köylüler için bir olay sayılabilir ama köyün dışındakiler için değil. Burada aslında net bir kriterin olmadığını da yazar şöyle ifade etmiştir: *"Değişim sürekli meydana gelir, sadece bizi özellikle ilgilendirenlere olay deriz. Bizi neyin, kaçımızı ve ne kadar etkilediyse durumdan duruma ve bağlamdan bağlama farklılık gösterdiği için, neyin olay olup olmadığı konusunda değişmez bir kural yoktur, bütün olayların algılanan değişimler olması dışında"* (s. 182-183). Fakat bunun yanında tarihçi, değişim isteğinin başarısızlığa uğrayıp değişimsizliğin devam ettiği süreci de açıklamalıdır. İkincisi, uzun ömürlü ve yaygın etkiye sahip siyasi ve dini her tür fikir ve doktrin de tarihinin açıklayacağı şeyler içerisinde olmalıdır. Son olarak ise hayatımızın pratikleri olan âdetler, gelenekler ve törenler de bir açıklama isterler. Tüm bu açıklamaları yapmak ise yukarıda da kısaca izah edilen içgörü, yaşam deneyimi ve doğal dünyaya ilişkin bir anlayış gerektirir. (s. 228.) Yazarın 'tarihsel açıklama' ile ilgili bu fikirlerinden hareketle diyebiliriz ki sağlıklı bir açıklama yapmak isteyen tarihçi, sosyal bilimlerin açıklama modellerine aşina, doğa bilimlerinin tartışmalarından ise haberdar olmalıdır.

---

⁵ İnsanlığı birbirine diken en önemli unsurlardan biri olan İpek Yolu üzerinde yaşanan etkileşim örneği için bkz. Richard Foltz, *İpek Yolu Dinleri, 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim*, Medrese Yayınları, İstanbul, 2007. (Bu eserin farkına varmamı sağlayan Sayın Prof. Dr. Tufan Gündüz'e teşekkürü bir borç bilirim.)

Tarihte eylemin mahiyetini anlamak için devamlı surette iki şeyi hatırd tutmamız gerekmektedir: Bunların birincisi; tarihin temelde insan eylemlerinden oluşması iken, ikincisi ise; eylemler geçmişte kalmış olabilirler, ama o zaman için şimdide icra edilmişlerdi ve bu eylemler geleceğe doğru bakıyordu. Bizse şimdi onların geleceğine şimdiden geriye bakarak onların zorundalık ve kaderlerini görüyoruz. Hâlbuki onlar önlerinde tercihleri ve özgür iradeyi görüyorlardı. *"Öyleyse tarihi, geçmişin kapanmış bir kitabı olarak değil, bizim şimdimizin bize görüldüğü gibi, her biri açık, fırsatlara gebe bir dizi şimdi olarak görürsek daha iyi anlarız"* (s. 16). Örneğin Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girişini çoğunlukla savaşın sonuçlarını dikkate alarak yanlış bir tercih olarak kabul ediyoruz. Hâlbuki yukarıdaki yorum üzerinden düşünürsek o gün bu kararı verenler, zaferle gelecek nimetleri, kaybedilmiş bazı toprakların geri kazanımını ve Turan fikrinin gerçekleşmesini hedefliyorlar ve düşünüyorlardı diyebiliriz.⁶ Bunun yanında tarihçi daha zor bir göreve de taliptir: Tarihsel eylemin faileri olan kişilerin niyetlerini ve zihniyet dünyalarını keşfedebilmek de eylemin analizi adına gereklidir fakat maddi bir dünyada yaşayan maddi varlıklar olarak maddi deliller üzerinden bunu nasıl başaracağız? İşte burada eylemin analizi muhtemelen önemli bir yara alacaktır. Çünkü Carr'a göre *"Tarih araştırması, nedenlerin araştırmasıdır"* ve nedenler ise çoğunlukla failerin zihniyet ve niyetlerinde gizlidir.⁷ Yazar, deliller üzerindeki kasıtlı manipülasyonları da birlikte düşünüp bu problem durumunu şöyle sorgular:

Delil ve yorumun güvenilir olduğu durumlarda bile, çoktan ölmüş insanların zihinlerine girmeyi umut edebilir miyiz? 15 Temmuz 1099'da Hıristiyan orduları Kudüs'e girdiklerinde, bütün Müslüman ve Yahudi erkek, kadın ve çocukları katlettiler. Dizlerine kadar kan ve ceset içinde kaldıktan sonra, 'Kutsal Kabir kilisesinde Tanrıya şükretmeye' gittiler.⁸ Onlar için Tanrı ne demekti? Bu zorluklar yetmezmiş gibi bir de tarihi kaydın kasten manipüle edilmesi var,

---

⁶ Bu noktada yazarın 'Hitler Almanyası' üzerine verdiği örnek de oldukça ilgi çekicidir. Bkz. Stanford, *a.g.e.*, s. 16.

⁷ Tarihsel eylemin analizinde zihinlerin keşfinin önemi ile ilgili karşılaştırma için bkz. E. H. Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 29 ve 99-103. Stanford ise tarihte nedensellik konusunda zihinlerin keşfinin önemi dışında önemli bir ayrıma daha giderek; *gerekli* (olmazsa olmaz neden) ve *yeterli* (eğer sonuç daima o nedenden kaynaklanıyorsa yeterli nedendir) nedenlerin farklı olduğunu ve bunların bilinmemesi halinde sonucun da anlaşılamayacağını savunur. Bunun dışında tarihçinin gözden kaçırmış olabileceği nedenler de unutulmamalıdır, der. *A.g.e.*, s. 215.

⁸ Steven Runciman'dan (1965) aktaran Stanford, *a.g.e.*, s. 5.

Sümer krallarının ve Mısır firavunlarının kil tabletlerde veya oyma taşlarda kendileri hakkında söyledikleri her şeye güvenebilir miyiz? (s. 3-4)

Zihinlerin keşfi ile ilgili birinci soru ve benzeri durumlarda tarihçiye uzanan yardım eli kültür incelemelerinden gelir ki bunun içinde de dilbilim, estetik, semiyoloji (işaret bilimi) ve özellikle antropoloji yer almaktadır. Ancak bu yardımcı yollar ile diğer insanları nasıl anlayacağımızı çeşitli şekillerde cevaplayabiliriz. (s. 244) Bu noktada ideal bir örnek olarak *Krizantem ve Kılıç*⁹ adlı eser üzerinde düşünebiliriz. II. Dünya Savaşı sırasında bir Amerikalı sosyolog tarafından yazılan eserin amacı; Japon milletinin neden ölümü göze alacak kadar imparatorlarına bağlı olduklarını, uçak pilotlarının intihar dalışlarını hangi duygular ile gerçekleştirebildiklerini ve neden hiç teslim olmayı tercih etmediklerini Japon kültürü, inanışları ve yaşamı üzerinden araştırmakta ve böylelikle Amerikan ordusuna Japonların ve Japon ordusunun düşünce dünyası ve eylemleri ile ilgili faydalı veriler sunmaktır. Nitekim eserin, bu amaca hizmet etmeyi başardığı kabul edilen bir gerçektir.

Yazar, nedenlerin keşfinde Lawrence Stone'un 'çok nedenli' adını verdiği yaklaşımın takip edilebileceğini savunur. Bu yaklaşıma göre tarihsel olayların nedenlerini üç başlık altında düzenleyebiliriz: *Önkoşullar, hızlandırıcılar ve tetikleyiciler*. (s. 218) Öyle görünüyor ki bu yaklaşım, Türk tarihindeki pek çok problemlili sürecin izahında da faydalı olabilecek bir yaklaşımdır. Örneğin Osmanlı Devleti'nin gerileme meselesinin bu yaklaşım ile izah edilmeye çalışılması, bu uzun süreci daha iyi anlamlandırabilmemizi sağlayabilir.

Bunun dışında tarihsel eylem öncesi mevcut durumla ilgili yaptığımız *değerlendirme*, amacımız için benimsediğimiz *araçlar*, bizi eyleme iten *itki* veya *istenç* ve son olarak tarihsel eylemin içinde bulunduğu *bağlamın* (sosyal, fiziksel ve kültürel bütün çevrenin) açıklanması bir tarihsel eylemin analizi için yazara göre olmazsa olmaz koşullardır. Dolayısıyla tarihi, tarih 1'in öyküsel sunumundan ibaret göremeyiz. Nitekim yazarın aşağıdaki radikal yorumuna göre:

Olayların anlamı hakkında yargıda bulunmadan, tarihte nedensel kuvvetlerin, gereklilik ve yeterliliğin, şu veya bu nedensel faktörün görece öneminin doğası hakkında yargıya varmadan tarihçi çalışamaz. Bu tür yargılar tarihin tam özünü

---

⁹ Ruth Benedict, *Krizantem ve Kılıç*, Çev. Türkân Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

oluşturur. Aksi takdirde tarih 'bir geri zekâlarının anlattığı, ... hiçbir şey söylemeyen bir hikâye' den fazlası değildir. (s. 220)

Tarihsel eylemin analizinde karşımızdaki en büyük problemlerden biri ise tarihten güç alan, onu kendi menfaatleri için kullanmaya çalışan iradeleri fark edebilmektir. Bunun yanında bir de tarih araştırmasının hakkını veremedi yazılmış 'kötü tarih'ler vardır. Kötü tarihten kastımız; tarihi bir ideolojiye tabi kılmak, araştırmanın kapsamlılığını ihmal etmek (bağlamı tam anlamamak da denilebilir) ve delilleri ihmal etmek veya baskılamaktır. Tüm bu nedenlerle denilebilir ki: "*Tarihsel olayları yanlış yorumlama, hem olayın şahitleri hem de tarihçiler için mümkün olduğundan; bu nedenle tarih araştırmacısı sürekli gardını almalıdır*" (s. 44).

Bir eser "kötü tarih" olmasa bile onu tam olarak anlayabilir ve anlamlandırabilir miyiz? Herodot'un ne dediğini 21. yüzyılın insanı ne derecede anlayabilir? Öyleyse diyebiliriz ki "tarihten doğru anlam çıkarmak" için ilişkinin karşılıklı olması gerekir. Bir tarafta yazar ve onun söylemek istediği ile diğer tarafta okuyucu, dinleyici ya da yüzyıllarca sonra gelen araştırmacının anladığı şey aynı olursa tarihçi tarih 1 ve tarih 2'nin söylediklerinden doğru bir anlam çıkarabilir ama bu pek de kolay değildir. Bu doğru anlamı çıkarsak bile bunu nasıl bileceğiz? Burada paylaşamadığımız daha pek çok nedeni de düşündüğümüz zaman tarihsel eylemin tam bir analizi mümkün görünmemektedir. Nihayetinde neredeyse her cevap başka bir soru ile eksik bırakılabilir tarih 1 ve tarih 2'nin dünyasında. Bu bağlamda denilebilir ki tarihçi, bu belirsizliklerle karşılaşmaya hazırlıklı olmalı¹⁰ ve elindeki delil ve kalıntılara güvenerek kesin yargılarda bulunmamalıdır. Öyleyse mesleğimizin olmazsa olmazlarının; *soru sormak, eleştiride bulunmak ve şüphe duymak* olduğunu kim inkâr edebilir?

En nihayetinde tarihsel eylemin analizinde sosyal bilimlerle doğa bilimlerinin de yerini ve önemini eser boyunca dikkatlerimize sunan yazara göre, bugün anlatılarını zengin ve derin bir bağlama yerleştirebilen tarihçiler bu yetilerini doğa bilimlerine, ama daha çok sosyal bilimlere borçludurlar. Tüm bu farklı hatların nasıl yaşamın dokusunu ördüğünü göstermek tarihçinin görevidir. Nitekim Fernand Braudel'e göre de tarih, yaşamın tüm yanlarını kucaklayacak şekilde toplumun bütünü (yani sadece kralları ve büyük kumandanları değil) inceler ki işte bu yönüyle tarih bir sosyal bilimdir. Tüm

---

¹⁰ Yazar, tarihçinin bu amaçla 'hermenötik' (anlam bilim) yöntemlerini de dikkate alması ve bu konuda bilgi sahibi olması gerektiğini düşünmektedir. (s. 68)

bu nedenlerledir ki XX. yüzyıl ve sonrasında sosyal bilimler ile tarih ciddi bir etkileşim içerisinde olmuştur. Bu etkileşim sonucunda sosyal bilimciler hem yöntem hem de konu bakımından tarihçiler üzerinde etkide bulunmuştur ki bu etkiler bizim için son derece önemli ve hâlen güncelliğini koruyan etkilerdir: Bunların birincisi, tarihçilerin düşüncelerini ve terimlerini daha açık, daha dikkatli ve isabetli hale getirmeye teşvik edilmesidir (Örneğin 'feodalizm', 'bürokrasi', 'divan' vb.). İkincisi ise, sosyal bilimciler tarihçilere araştırma stratejilerini inceltmek ve sorunlarını tanımlamak konusunda yardımcı olmuş, uygun yerlerde niceliksel yöntemlerin kullanılmasının da gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Yazar, bu etkileşim sürecinde tarihçilerin kendi standart ve ilkelerini de muhafaza edip daha iyi bir sosyal bilimci olmaya çalışırken daha kötü bir tarihçi olmaktan da kaçınmaları gerektiğini bir uyarı olarak not düşmektedir. Sorunlar ne olursa olsun sosyal bilimler ile tarih arasında bir karşılıklı anlayış ve işbirliği atmosferi arzu edilir bir haldir. Kısacası günümüzde disiplinler arası çalışmalar eylemin bağlamını anlamak için büyük önem taşımakta ve vazgeçilmez bir konumda bulunmaktadır (s. 62-66, 77-79).

Tarihçilere olduğu kadar tarih öğretmenlerine de seslenen yazar, tarih öğretiminde bugün yapılandırmacı yaklaşımın bizlerden istediğine benzer yöntemler istemektedir. Geleneksel tarihin öğrettiği krallar, savaşlar ve kahramanlar listesinden farklı olarak öğrencilerce tarihsel eylemin meydana geldiği bağlamın (nasıl ve niçin oldu?) anlaşılması gerektiğini ve öğretmenlerin bu amaçla tarihi ikinci elden deneyimleme yoluyla sunabildikleri takdirde öğrencilerde geçmişe yönelik tutarlı ve kalıcı bir algı oluşturulabileceğini belirtmektedir. Öyleyse öğrenciler için yapılması gereken, kendilerine göre basitleştirilmiş bir tarihsel araştırma modeli bulmalarını teşvik etmektir. Bunun yanında öğrencilerin tarihten bir pasajı iyice anlamadan önce psikoloji, siyaset, iktisat, askerî teşkilat (vb.) alanlarında tuğla gibi ders kitaplarını özümsemesi de gerekir ki bu da bize yukarıda bahsedilen disiplinler arası çalışmaların ve tarih ile sosyal bilimlerin ilişkilerinin önemini tekrar hatırlatır. Aksi takdirde bu pasajların ihtiva ettikleri anlamları tam olarak okuyucuya ulaştıramayacağını belirten yazar, bunun yanında tarih eğitimcilerinin amacının her öğrenciyi tarihçi yapmak olmadığını da not düşmektedir. İlkokuldan üniversiteye kadar öğrencilerin gözünde tarih denilince akla gelen ilk kelimelerin “*ezber bilgi ve sıkıcı*” olduğu kabul edilecek

olursa,¹¹ ilk olarak ilkokul çocuğunda tarih eğitimine yönelik bir heves uyandırmak onların gelecekteki hayatlarında tarihin bir yer edineceğine dair emin olma hazzını yaşamak için yeterlidir. Bu noktada tarihi ezber bilgi haline getirip, hevesleri kıran sınav olgusunu da mutlaka tartışmaya açmamız gerektiği bir gerçektir.

Tarihte Delil ve Geçmişin İnşası

Bu delil kimin ellerinden geçti ve ona neler yaptılar?

Kitson Clark¹²

Yargılarımız da biz de çağımızın esirleriyiz.

Michael Stanford

Tarihsel eylemler, failerin onları gördüğü şekilde ve kendi bağlamlarında tarif edilmelidir. Bu tespit, tarihin tarihçi tarafından inşası sırasında sanırım üzerinde hemfikir olunabilecek bir tespittir. Fakat tarihçinin, kendisini çağının bakış açısı ve ilgilerinden koparamayacağı konusunda ısrarlı olan Carr'a göre tarih, "*hareket halinde bir geçit törenidir*" ama tarihçi töreni kralın yanında izlemez (yani törenin tümüne kuşbakışı hâkim olamaz), geçit töreninde kendini bulduğu yerin bakışı ile törene şahitlik eder. Yani tarihin bir parçasıdır o.¹³ Almanya tarihçisi Hajo Holborn da bu konuda şu temel soruyu sormaktadır: *Bir araştırmacının öznel deneyimi bizlere nesnel bilgiyi sunabilir mi? Asıl problem budur.*¹⁴ Öyleyse hemfikir olabileceğimiz bir "tarihin yeniden inşa yöntemi" de var mıdır? Yazar bu noktada tarih yazımını öyküsel olan ve olmayan tarih yazımı olarak ikiye ayırarak onları tahlil ve tenkitlere tabi tutmuştur. (bkz. s. 90-113) En nihayetinde bu soruların hala tam olarak cevaplanamadığı da itiraf edilmiştir ki, okuyucu da yazarın ilgili soruları karşısında muhtemelen bu hükme razı gelmek durumunda kalacaktır.

Tarihin inşasını gerçekleştirme azminde olan tarihçi için tarihsel bilginin üç önkabulü vardır yazara göre: Tarihsel bilgi içerisinde neyden emin olabiliriz? Birincisi,

---

¹¹ Yapılandırmacı yaklaşım uygulamaları öncesi ve sonrasında Tarih derslerinin üniversite öğrencileri nezdinde nasıl algılandığı problemi ile ilgili örnek bir çalışma için bkz. Yücel Kabapınar, "Üniversite Düzeyindeki İnkılap Tarihi Derslerine Farklı Bir Model İle Bakmak", *Toplumsal Tarih*, S. 227, Kasım 2012, s. 80-86.

¹² Kitson Clark' tan (1967) aktaran Stanford, *a.g.e.*, s. 165.

¹³ E. H. Carr'dan (1964) aktaran Stanford, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁴ Hajo Holborn'dan (1972) aktaran Stanford, *a.g.e.*, s. 130.

tarih gerçekten meydana gelmiş olanla ilgilenme iddiasındadır, hâlbuki tam olarak ne olup olmadığı konusunda güçlükler vardır. Örneğin Sırpsındığı Savaşı'nın olup olmadığı meselesi Osmanlı tarihçilerinin tartıştığı konulardan biridir. İkincisi, *tarihsel bilgi delillerin yorumlanmasına dayanır*. Bugüne kalmış şeyler dışında geçmişe ulaşmanın bir yolu yoktur. Kaldı ki tüm delillere ulaştığımızdan emin olamayacağımız gibi delillerin yorumlanması noktasında da fikir ayrılığına düşeriz. Bu nedenle tarihsel bilgilerimiz bir ihtimaller dengesinin ötesine geçemeyecektir. Bilgi kesinlik derecesine çok yaklaşabilir ama tarihte kesinlik bile delillerin yorumlanması dışında hiçbir temele dayanamaz. Tarihsel bilginin üçüncü önkabulü ise *tarihsel olayın geçtiği zamanı açıklayabilmektir*. Zira tarihsel bilgi daima zamanla ilgilidir yani incelenen olay veya durumun zaman içerisinde bir boyutu vardır. (s. 119)

Tarihçinin öncelikle geçmişte çoğu insanın olaylar olurken bizimki gibi saat ve tarih farkındalığı olmadığını bilmesi gerekir. Fıkra ve hikâyelerde duyduğumuz *'bir zamanlar'* veya *'evvel zaman içinde'* gibi ifadeler bu sebepten normal karşılanmalıdır. İkincisi, bir tarihçi için doğru bir kronoloji önemlidir çünkü olaylar arasındaki neden sonuç ilişkisini sağlam kurabilmemizin önkoşulu doğru bir kronolojidir. Üçüncüsü, tarihçi incelediği dönemdeki iletişimin hızını aklında tutmalıdır.¹⁵ Dördüncüsü ve belki en önemli olanı; tarihsel olayı gerçekleştirenler eylemlerinin sonucunu bilmeden hareket ederler, biz ise sonuçları bilerek değerlendiririz. Bu problemleri bir yaklaşımdır. Zaman konusunda son olarak şu da söylenebilir: Tarihte anlatıcı (yani tarihçi) ve karakterleri (yani olayın faileri) aynı dünyada, aynı zaman ve mekân kısıtları altında yaşarlar; geleceğe dair aynı bilgisizliği paylaşırlar ve yaşadıkları çağın kültürüne de bağlıdırlar. Tarih ve zaman hakkındaki bu hükümlerden hareketle denilebilir ki *"geleceğimiz kısmen tarihçi tarafından kısmen de tarihsel olayların faileri tarafından şekillendirilecektir."* (s. 204-205)

Tarihin inşası için *tarihçinin elinde neler olup-olmadığını* da inceleyen yazar, tarihsel bilginin kaynakları üzerinde durduğu bölümde bilginin kaynaklarını üçe ayırır (birincil, ikincil ve üçüncül bilgi) ve bunları hem örnekler üzerinden açıklar hem de

¹⁵ Örneğin, Kırım Harbi'ne Dair Notlar (Doç. Dr. Erdoğan Keleş, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013) adlı eserin orijinal nüshasını Yüksek Lisans çalışmalarım sırasında TTK Kütüphanesinde incelediğimde, eserin ilk sayfasında 1853 yılında önemli Avrupa şehirlerinin birbirlerine olan kilometre ve zaman cinsinden uzaklıklarının listesinin verildiğini görmüş ve nedenini tam anlayamamıştım. Tarihçi için zaman kavramına dair yazarın yukarıda paylaştığı bilgi ve yorumlar ile bu uzaklık cetvelini anlamlandırmak da mümkün olmuştur diyebilirim.

bizlere sunduğu kaynak ve delil türlerini tahlil ve eleştiriye tabi tutar. Yine tündengelim ve tümevarım yöntemli bilgi ile ortaya atılan genellemeler üzerinde de özellikle durarak tarihte genellemenin mümkün olup olamayacağını tartışır. (s. 125-126) Burada özellikle vurgulanmalıdır ki yazara göre tarihin "*belge olmadan yazılamayacağı*" görüşü doğru değildir. Zira bugüne kadar geçmişi yeniden inşa ederken bilgilerimizin çoğunu yazılı belgelerden temin etmiş olabiliriz ama bu diğer kaynakları gözden kaçırmamız anlamına gelmez ve gelmemelidir. Tarihçi tüm bilgi kaynaklarını dikkate alarak kendi yaşam deneyimleri üzerinden dahi ortaya yeni ve orijinal bilgiler çıkarabilir. Bunun önünde herhangi bir engel yoktur ve olmamalıdır da.

Sözlü tarihin farklı kaynaklar ile yeni yorumları beraberinde getirdiğini ve kamuoyu ile paylaşılmayan resmi belgeleri de hatıratlar ile üzerinden (kısmen) bilinir kıldığını belirtmekte olan yazar, bu yönüyle sözlü tarihin de ihmal edilemeyecek kadar değerli olduğunu vurgulamaktadır. (s. 174-175) Özellikle çağdaş tarihte önemli bir rol oynamakta olan sözlü tarih hakkında unutulmaması gereken nokta ise sözlü tarih ürünü metin, röportaj vb. kaynakların objektiflik adına kritiğe tabi tutulmadan kullanılmamaları gerçeğidir. (s.176)

Geçmişe dair bilgimizin tarihçiler tarafından *birebir şekilde* mi (yazar buna "*tarihin yeniden inşası*" der), yoksa bir "*yeni inşa*" şeklinde mi oluşturulduğunu da tartışmakta olan yazar, nihai kararını tarihin birebir şekilde yeniden inşa edilemeyeceği yönünde verir. Zira nedenlerin keşfinin ne derecede önemli olduğunu tekrar hatırladığımızda, geçmişte olup bitmiş olayları yaşayan insanların zihinlerine girememek, kendimizi modern dünyanın zihinsel dünyasından tam olarak tecrit edememek ve sadece mevcut kalıntılarla ve delillerle yetinmek gerçeği ve gerekçeleri ile karşılaşırız. Bu gerekçelerin, geçmişin tam olarak yeniden inşa edilemeyip ancak ve ancak eldeki deliller ışığında gerçeğe en yakın şekilde bir insanın yani "*yeni insanın*" mümkün olabileceği gerçeğini anlamak için yeterli gerekçeler olduğu kanaatindeyim.¹⁶ Geçmişin inşasının daha anlamlı ve tutarlı olmasının yolu ise fen bilimlerinde olduğu gibi daha fazla kanıt bulmak ve daha fazla araştırma yapmaktan geçmektedir. Yine

---

¹⁶ Yazar bu yorumunu 1990'lı yıllarda 'Demir Çağı koşullarının İngilteresi'ni bire bir canlandırmak isteyen gönüllü bir grubun yaşadığı deneyim ve sonuçlarla desteklemektedir ki bu çaba içerisinde yaşananlar dikkate değerdir. (s. 127)

bilim insanlarının ortak çalışma, seminer, konferans, akademik dergi, kitap eleştirisi vb. yollar ile birbirlerinin bilgi ve deneyimlerini zenginleştirmeleri de geçmişin inşası yolunda önemli birer adımdır ve bu tür çalışmalar bu nedenle dikkatle takip edilmelidir. (s.129-130)

İyi bir tarihçinin tam doğruyu bulmaktan ziyade doğrunun içine düşmesi gereken sınırları belirlemek ile ilgilenmesi gerektiğini vurgulayan yazar (s. 138), bu sınırları belirlemek için de öncelikle yapılması gerekeni şöyle tespit etmektedir ki, bir tez yazmak ile meşgul olmaya başlayan her tarihçinin ilk işi de nitekim budur: *"Hiçbir tarihçi başkalarının konu hakkında söylediklerini kapsamlı ve derinlemesine okuyana kadar kalemını kâğıt üstüne koymaya cüret etmemelidir."* (s. 152.) En nihayetinde sadece ve sadece tarihin yeni inşası uğrunda çalışan tarihçi için tarih yazımında önemli olan delillerin türü (birincil, ikincil vb.) değil, objektifliğe katkısı olmalıdır ve bunu tespit için de tarihçiye düşen; mevcut tüm delilleri doğru şekilde okumak ve tahlil etmek kabiliyetine sahip olmaktır, diyen (s. 155) yazar, bu yönüyle tarihçiyi şu veciz ifade ile de betimlemektedir: *Tarihçi, önemli ve büyüleyici bir konuşmayı gizlice dinleyen bir kulak misafiri gibidir. Konuşma topu ileri geri atıldıkça bir pası kesen futbolcu gibi saldırır ve ödülünü alır.* (s. 162)

Tarihsel eylemi deliller üzerinden devamlı bir eleştirel bakışla inşa eden tarihçi ve onun takipçisi olan okuyucu, eğer tarihten kanunlar değil de anlamlar çıkarmak, tarihsel olguları, önemli olayları, tarihsel değişimin nedenlerini, geçmişten ders alınıp alınamayacağını (vb.) anlamak istiyorsa, insanlığın deneyimleri tarihin içinden bizim sorularımıza cevaplar vermeye hazırdır. İşte bu soruları sormak demek tarih felsefesine de girmek demektir ki aslında her gün milyonlarca insan kitap ve gazete okurken bu sorularla karşılaşır fakat pek çoğumuz bu esnada tarih felsefesi ile uğraştığımızın farkında değildir. Kısacası geçmişteki deneyimlerimizden anlam ve sık kullanılan tabirle dersler çıkarmak isteyen herkesin aslında tarih felsefesi ile meşgul olmaya ihtiyacı vardır. Tarih felsefesine giden yolda emin adımlarla yürümek ise öncelikle *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz* gerektirir. Nitekim bu kitabın büyük ölçüde amacını oluşturan husus da; tarihsel örüntüyü/kurguyu inşa eden tarihçiye ve onun eserine eleştirel bakabilmektir. Bu gerçekler ve gerekçelerden hareketle diyebiliriz ki, metodoloji kitaplarının örnek göstermesini dileyebileceğimiz araştırmalarımıza sağlam bir metodoloji bilgisi ile başlayabilmek maksadıyla *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz*'u okuma listemizin ilk sıralarına yerleştirebiliriz.

Eserin dil ve üslup açısından değerlendirilmesini daha çok okuyucuya bırakmanın uygun olduğunu düşünmekle beraber (zira anlam ve algı farklılaşacaktır), ilk dikkatimizi çeken ve yer yer sıkılıp, nerede kaldığımızı sorgulamamıza neden olabilecek olan alt başlıkların oldukça fazla olmasıdır. Fakat elde edeceğimize inandığım fikrî kazanımları düşününce, yazarın uyarısını tekrar hatırlamamız gerektiğini düşünmekteyim: "*Son bir rica: eğer sıkılırsanız atlayın, ama bırakmayın*" (s. XX).

Kaynakça

- Benedict, R. (2011). *Krizantem ve kılıç*. Çev. Türkân Turgut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Carr, E. H., (2005), *Tarih nedir?* Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Collingwood, R.G. (2007). *Tarih tasarımı*. Çev. Kurtuluş Dinçer, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Foltz, R. (2007). *İpek yolu dinleri, 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim*. İstanbul: Medrese Yayınları.
- Kabapınar, Y. (2012). Üniversite düzeyindeki inkılap tarihi derslerine farklı bir model ile bakmak. *Toplumsal Tarih*. Kasım 2012, S. 227, s. 80-86.
- Stanford, M. (1994). *Tarihin incelenmesi için bir kılavuz*. Çev. Can Cemgil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tosh, J. (2011). *Tarihin peşinde*. Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.